

A POZITIVISTA TÖRTÉNETSZEMLÉLET VENEZUELÁBAN

A pozitívizmus Latin-Amerikában a 19. század végén és a 20. század elején a legerőteljesebb, a gazdasági, politikai eseményekre nemegyszer közvetlenül ható filozófiai irányzattá vált. Ennek az egyik magyarázata az, hogy a pozitívizmus kilépett az egyetemek katedráiról és az értelmiségi klubok zárt köreiből a valós politikai életbe. A másik magyarázata az, hogy a pozitivistáknak sikerült olyan osztályadalmi kérdéseket és válaszokat megfogalmazni, amelyek az egész nemzetet foglalkoztatták. A pozitívizmus elterjedését különösen segítették a pozitívizmus alábbi tételei, amelyeket nagyon is sajátjuknak érezték, így könnyen saját viszonyaikban adaptáltak a latin-amerikai pozitivisták.

1. *A három stádium törvénye.* A Comte által meghatározott három történelmi fejlődési szakaszt, a teologikus, a metafizikus és a pozitív szakaszt a latin-amerikai viszonyokra adaptálva mélyen igaznak érezték a latin-amerikai pozitivisták. A gyaratlan korszakot tekintették a teologikus korszaknak, a liberálisok által dominált függetlenség utáni évtizedeket pedig a metafizikus időszaknak, míg a saját feladatuknak a pozitív szakasz megvalósítását tartották. Ez utóbbi időszakban a pozitivisták feladatának tekintették, hogy az új szakaszban a gazdasági és politikai életet, annak irányítását tudományos alapokra helyezték.

2. *A revolúció helyett az evolúciót* kell választani, hirdette a pozitívizmus Európában. Latin-Amerikában ez különös hangsúlyt kapott, mivel a függetlenségi háború utáni évtizedeket – Brazília kivételével – a liberálisok és a konzervatívok fegyveres harcai jellemezték. Mindegyik liberális vagy konzervatív hatalomátvitel „forradalommal” kezdődött. A pozitivisták szerint a liberálisok által képviselt „haladást” és a konzervatívok által hangsúlyozott „rendet” szinkronba kell hozni. Ez nem valósítható meg valamelyik győzelmével, csak a két irányzat összebékítésével. Ennek igényével léptek fel a pozitivisták, akik szerint a forradalmak a társadalom betegségei, ezért olyan helyzetet („rendet”) kell teremteni, amelyben a forradalmak elkerülhetők.

3. *A „rend és haladás”.* A fentiekből következik, hogy a latin-amerikai pozitivisták számára a forradalom nélküli fejlődést csak az új fejlődési szakasz (a comte-i pozitív szakasz) biztosíthatja, amelyben a pozitívizmus zászlaja alatt összebékítik a liberálisokat és a konzervatívokat – azaz a haladást és a rendet. A legtöbb latin-amerikai országban a pozitivistáknak sikerült is elsimítani – a fejlődés érdekében – a liberális-konzervatív ellentétek többségét. (Brazíliában például ennek a korszaknak az emlékét őrzi ma is a felirat a zászlón: *Ordem e Progresso* – Rend és Haladás.)

4. *A comte-i „erényes diktatúra”.* A latin-amerikai pozitivisták zöme a liberális-konzervatív ellentétek elsimítására, esetleg kiújulásának megakadályozására igazolhatónak tartotta az erős állam érdekében, össznemzeti céllal az erényes diktatúra bevezetését. A brazil pozitivisták alkotmánytervezetükben¹ az elnöknek diktatórikus jogokat biztosítottak, a mexikói² és a venezuelai pozitivisták nyíltan támogatták a diktatórikus elnöki hatalmat.³

5. A latin-amerikai pozitivistáknak három szempontból is kapóra jött a pozitívizmusnak az a törekvése, hogy a gazdasági fejlődést, a társadalmi és politikai mozgásokat egyaránt a *tudomány* határozza meg. A latin-amerikai gondolkodóknak a függetlenség kivívása után állandó és egyre megoldhatatlanabbnak látszó gondja volt a megkésett – és továbbra is késésben levő – tökéletes fejlődés felgyorsítása. A pozitíviz-

mus tudományosságában garanciát láttak arra, hogy már nem a liberálisok és a konzervatívok voluntarista gazdaságpolitikája, hanem egy, a tudományra alapozott gazdasági irányítás határozza meg a fejlődést, és a technikai fejlődés kihasználásával utolérhető lesz Európa és az USA.

A tudományosságot az egyház elleni fellépésre is felhasználhatták. Az egyház és a pozitívizmus viszonya eltérő volt az egyes országokban. Chilében, Brazíliában megalakultak az Emberiség Vallása pozitívista egyház helyi szervezetei, máshol főként az egyház oktatási monopóliumát támadták a pozitivisták. A tudományosság követelményét a pozitivisták a történelemkutatásban is alkalmazták. Hatalmas mennyiségű forrásanyagot gyűjtöttek össze és ezekből vontak le új következtetéseket (szemben a romantizmus diktálta történetírással). A történelmet, a társadalmi mozgásokat tudományos igénnyel vizsgálva következtetéseket vontak le és megoldásokat ajánlottak (többek között népelemszociológiai kérdéseket vizsgáltak, sürgették a bevándorlás elősegítését, a társadalmi mobilitás felgyorsítását stb.).

6. Latin-Amerikában *Comte mellett főként Spencer és Taine* hatása mutatható ki. Különösen Spencer organikus társadalmi fejlődésre vonatkozó nézeteit érezték magukénak a latin-amerikai – köztük a venezuelai – pozitivisták.

A fentiek mellett más tételeket is kiemelhetnénk a pozitívizmusból, amelyet a latin-amerikai pozitivisták adaptáltak, de ez már meghaladná jelen tanulmányunk szűkre szabott kereteit. Mielőtt rátérnénk a pozitívizmus venezuelai szerepének elemzésére, rá kell mutatni, hogy a legtöbb latin-amerikai pozitívista úgy vélte, hogy a pozitívizmussal egy olyan filozófia, egyúttal ideológia birtokába jutottak, amelyet képesek a latin-amerikai viszonyokra adaptálni úgy, hogy az békés fejlődést eredményezzen, és amely megvalósítja a liberálisok és a konzervatívok kibékítésével a rendet és a haladást. Ennek érdekében nem haboztak az európai pozitívizmust „latin-amerikaivá” tenni, azaz a konkrét latin-amerikai viszonyokra adaptálni. (Ha úgy tesszük, a latin-amerikai viszonyok közé szorítani.) Azt várták el a pozitívizmustól, hogy az gyakorlati, kézzelfogható tanácsokat adjon. Alberdi szerint: „Az amerikai filozófiának mindenekelőtt politikai és társadalmi filozófiának kell lenni, égő és profetikus hajlamában, szintetikus és szerves módszerében, pozitív és realista tetteiben, köztársasági szellemében és céljaiban. (...) A kortárs filozófia az, amely megoldja a jelen problémáit. Amerikai az a filozófia, amely Amerika problémáit oldja meg.”⁴ Nem lát ellentétet abban, hogy a pozitívizmus európai filozófia, de Latin-Amerikában kell megvalósítani elveit, mert a pozitívizmus szerinte latin-amerikai földön az ottani körülményekhez fog adaptálódni. „Latin-Amerika megvalósítja azt, amit Európa kigondol” – véli Alberdi nem kis önbizalommal.⁵

A pozitívizmus megjelenése Venezuelában

Auguste Comte pozitívista filozófiája a 19. század második harmadában szellemi visszhangra talált Venezuelában is. Nem tiszta formájukban hatottak Comte nézetei, hanem az angol pozitívista iskola képviselője, Herbert Spencer evolucionista nézeteivel együtt. A kor egyik kutatója, A. Uslar Pietri véleménye szerint: „Nem a tiszta comte-i pozitívizmus hatott Venezuelában, hanem egy olyan vegyes szellemi befolyás érvényesült, amely a pozitívizmus, az ateizmus, az antiklerikalizmus és az irodalmi naturalizmus keveredéséből származott.”⁶ A pozitívizmus – más latin-amerikai országokhoz képest – viszonylag gyorsan eljutott Venezuelába. Míg Mexikóban 1876-tól, Brazíliában 1874-től kezdett hatni, Venezuelában rögtön kiadták az angol pozitívista

iskola legnagyobb képviselője, Herbert Spencer alapvető műveit. A caracasi egyetemen Adolfo Ernst (1832–1899) már 1863-tól, Rafael Villavicencio (1837–1920) 1866-tól pozitivistá szellemben oktatta diákjait.⁷ Luis Villalba a venezuelai filozófiáról írott tanulmányában jelentős filozófiai iskolaként említi Adolfo Ernst és Rafael Villavicencio oktatómunkája eredményeként a pozitivistá szellemben felnövekedett ún. „ragyogó” nemzedék képviselőit: Gil Fortoul, Lisandro Alvarado neves történésárokat, valamint Luis Razettit és Luis Lopez Mendezt.⁸

A Guzmán Blanco elnöksége (1870–1887) alatt kibontakozó ún. „liberális diktatúra” kedvezett a venezuelai tudományos élet fellendülésének. Nem véletlen, hogy ebben az időszakban alakultak meg a tudományáganként szerveződő tudóstársaságok, a tudomány társadalmi jelentősége elismeréseként. A Természettudományi és Fizikai Társaság (La Sociedad de Ciencias Físicas y Naturales) 1867-ben alakult meg, az Irodalmi Akadémia (La Academia de Literatura) 1872-ben, a Társadalomtudományok Venezuelai Intézete (El Instituto Venezolano de Ciencias Sociales) 1877-ben, a Spanyol Nyelvi Akadémia (La Academia Española de la Lengua) 1883-ban, a Tudás Barátainak Társasága (La Sociedad de Amigos del Saber) 1882-ben. Az antropológiai kutatás is ekkor kezdődik Venezuelában, Ramon Briceño Vásquez, Eliseo Peña és Ovidio Limardo munkásságával.

A venezuelai pozitivisták azt tekintették kezdeti feladatuknak, hogy visszaadják a venezuelaiaknak a társadalmi haladásba vetett hitüket. Ez rá is fért a venezuelaiakra, hiszen 1810-től (a függetlenségi háború kezdete) 1888-ig 42 nagyobb és mintegy 100 kisebb „forradalom” (pronunciamiento) zajlott le Venezuelában.⁹ A pozitivisták úgy vélték, hogy a forradalmak a „nép életenergiáját pazarolták”. Ezt a életenergiát a jövőben a gazdaságot, a társadalmat előrevivő dolgokra kell „pazarolni”– vallották. Mielőtt elemeznénk a kiemelkedő pozitivisták történelemfelfogását, röviden át kell tekintenünk a 19. századi venezuelai társadalmi viszonyokat és az akkori politikai mozgások főbb sajátosságait.

Venezuela történetének főbb vonásai a függetlenség kivívása után a pozitívizmus megjelenéséig

A függetlenségi háború eredményeként létrejött független köztársaság gazdasági viszonyait továbbra is a nagybirtok túlsúlya jellemezte. Simon Bolívar 1817. október 10-i dekrétuma a tisztek és a harcban részt vett katonák megjutalmazását engedélyezte.¹⁰ A dekrétum széles körű alkalmazása folytán a katonai vezetők és a függetlenségi háború résztvevői a realisták (királypártiak) földjét szerezték meg.

A földbirtok-tulajdonban bekövetkező változásokat erősítette és elősegítette a föld szabad tulajdonba való vétele. A földbirtokrendszer megerősödését segítette elő az 1830. október 15-i rendelet, amely a megműveletlen földek szabad eladását tette lehetővé. A törvény ösztönző hatására valójában az indián földközösségek földjét kezdték kisajátítani a fegyveres erővel rendelkező nagybirtokosok, saját eddigi földterületük nagyságát ily módon is növelve.

A függetlenségi háború hatalmas gazdasági pusztítást okozott, de a függetlenség megszerzése után a venezuelai kereskedelem képes volt a kapitalista világpiacba való bekapcsolódásra. 1829–1839. között a külkereskedelmi kivitel és behozatal 5 587 104 pesóról 9 664 742-re növekedett.¹¹ A fő kiviteli cikkek: a kávé, a kakaó, az indigó, a dohány és a bőr voltak. A kapitalista viszonyok kibontakozása az ipar területén is megindult, természetesen a nagybirtokrendszer fennállása mellett. A szabad

munkaerő keletkezését két tényező kölcsönhatása felerősítette: egyrészt az 1854-es rabszolga-felszabadítási törvény, másrészt az indián földközösségek földjeinek kisajátítása.

A venezuelai kapitalista fejlődés nem tiszta formában érvényesült. A tőkés világgpiaccal kapcsolatban lévő fejlődő kapitalista viszonyok az országon belül a földbirtokrendszer gazdasági túlsúlya mellett bontakoztak ki. Ez a történelmi sajátosság a társadalmi viszonyok kialakulásánál és a további gazdasági fejlődés kibontakozásánál is alapvetően fontos, a fejlődést meghatározó tényezőként hatott. A latifundiumrendszer megléte és túlsúlya következtében az uralkodó elit jelentős rétegét alkották a kereskedő rétegek felső szegmensei mellett a földbirtokosok.

A népesség legnagyobb részét a földművesek (campesinók) alkották, akik jogilag szabadok voltak, a földbirtokosoktól földet béreltek, valójában tőlük függtek. A föld nélküli peónok (parasztok) alkották az agrárnépesség nagy részét. A városi kispolgárság és a rabszolga-felszabadítás előtt a rabszolgák tartoztak még az „alsóbb rétegek” soraiba. 1839-ben 9125 hacienda (nagybirtok) és 30 565 kisebb és közepes birtok volt Venezuelában. A rajtuk dolgozó 215 124 személyből 165 342 volt peón és 49 782 néger rabszolga.¹²

A függetlenségi háború után Juan Antonio Páez az egyszemélyi hatalom megszilárdításával, a nagybirtokosok érdekeit szem előtt tartva a konzervatívok és a liberálisok egyensúlyba tartásával kormányzott. A kialakult két politikailag ellentétes csoportosulást a konzervatívok és a liberálisok alkották. A konzervatívok politikai törekvésére Venezuelában is a centralizmus volt a jellemző. Képviselői a nagybirtokosok, a kereskedelmi és az ipari vállalkozók felső rétegéből kerültek ki. Ehhez csatlakozott még a caudillo hatalmát támogató katonai vezetők csoportja.

A velük szemben álló másik politikai csoportosulás képviselői, a liberálisok a konzervatívok centralizmusával a maguk föderalista törekvését állították szembe. A liberálisok felléptek az egyszemélyi hatalom ellen, valamint a nagybirtokosok hatalmának korlátozásáért. A polgári szabadságjogok kivívását tűzték ki programként. Politikai ideáljuk egy észak-amerikai típusú államszövetség létrehozása volt, egy olyan rendszeré, amelyben érvényesülnek a politikai szabadságjogok. Társadalmi bázisukat egyes, a hatalomból kiszorult polgári rétegek, kereskedők, elszegényedett földbirtokosok, valamint az értelmiség szűk rétege alkotta. Shavoljova szerint „a politikai ellenzék vezetői nem kívántak radikális változásokat, csak a köztársasági törvényhozást akarták megreformálni oly módon, hogy aközben a politikai hatalmat megszerezzék.” Vezetőik közül Antonio Leocadio Guzman, Estanislao Rendón, Felipe Larrazál laptulajdonosok, lapszerkesztők voltak (El Venezolano, El Torrance, El Patriota). Lapjaik segítségével politikai nézeteiket megfelelő módon népszerűsíthették, ezúton formálva az ország közvéleményét.¹³

A konzervatívok és liberálisok között lényeges ideológiai különbség tehát nem volt. Végző soron „hatalomkereső csoportok” voltak. Hogy mennyire nem voltak ideológiai ellentétek a liberálisok és a konzervatívok között, plasztikusan mutatja az a tény, hogy 1847-ben, amikor a konzervatív José Tadeo Monagas elnök lett, konzervatív politikusból nevezett ugyan ki minisztereket, de néhány hónap múlva leváltotta őket és helyükre (többségükben) liberális minisztereket nevezett ki. Közben a kormány által képviselt politikai irányvonal változatlan maradt.

1830–1848 között Páez volt a konzervatívok erős embere. Vagy elnöki tiszttségben, vagy az általa „javasolt” elnök mögött, a háttérben kézben tartotta Venezuela politikai ügyeit. Gyakorlatilag teljes jogkörű diktátor volt. Ennek a ténynek nem mond

ellent az a politikai gyakorlat, hogy az elnököket látszatra „törvényes” választásokon választották. (A szavazásokon csupán a lakosság 4–5 %-a vett részt!)

Az alkotmányokban – 1811-től 1911-ig 10 alkotmány született (1811, 1819, 1830, 1857, 1858, 1864, 1872, 1874, 1881, 1901) – az elnöknek igen nagy hatalmat biztosítottak. A prezidencializmus azonban a gyakorlatban perszonalizmust jelentett.¹⁴ A kor erős emberei (vagy megbízottjuk) a konzervatív – később a liberális – párt égisze alatt korlátlan hatalommal rendelkeztek. Hatalmuk igazi alapja természetesen a fegyveres erő volt. De a fegyveres erő amennyiben támaszt, annyiban veszélyt is jelentett a mindenkori kormányra. A hadsereg a legtöbb esetben az egyes helyi vezetőknek engedelmességet, akik közül nem egy vezetett hatalomvágyból „forradalmat” a kormány ellen. (Egyes adatok szerint 1870-ben a hadseregben már majdnem annyi tiszt volt, mint sorkatona. Meg kell jegyezni, hogy hadseregben inkább szervezett gárdát, mint modern értelemben vett hadsereget kell érteni.)¹⁵

A liberálisok politikai programját az 1847–1848-as években kibontakozó földbirtokosok elleni népmegmozdulások alapvetően befolyásolták (carabobói felkelés F. J. Ranjel vezetésével; Ezequiel Zamora felkelése). A népi megmozdulások hevessége, elementáris volta megdöbbentő erővel bizonyította, hogy a népfelkelők a politikai rendszer „felforgatását” eredményezhetik. A liberálisok azonban ilyen radikális változást semmiképpen sem akartak. Az 1848 és 1858 közötti időszak a Monagasok uralmát hozta. (José Tadeo Monagas, majd José Gregorio Monagas került az elnöki székbe.) Az elnökségük alatt hozott liberális tartalmú reformok – mint például a rabszolgaszabadítás – nem enyhítették az akut politikai helyzetet.

Julián Castro államcsínye ismét az egyszemélyi hatalom megerősödését jelentette. Julián Castro először a konzervatívok támogatójaként lépett fel. A liberálisok elégedetlenségüknek összeesküvésben adtak kifejezést, amelynek hatására a konzervatívok között szakadás következett be. Manuel Felipe Tovar vezetésével kiváltak a „paezisták” (Páez hívei) és Tovar körül csoportosultak (tovaristák). A liberális összeesküvők a kormány elleni fellépésüket a „szövetségi program” alapján tervezték. Programjukban polgári politikai szabadságjogokat követeltek: célul tűzték ki a tartományok közigazgatási függetlenségének biztosítását, a federáció megvalósítását, a politikai foglyok halálbüntetésének eltörlését, a sajtószabadságot, az általános választójogot. A liberálisok szövetségi programjának meghirdetése országos megmozdulást eredményezett. Kezdetét vette a szövetségi háború (1857–1863), amelyben minden résztvevő a maga elképzelésének megfelelően értelmezte a „federación” jelszavát.

A coche-i egyezmény a konzervatívok és a liberálisok politikai kompromisszumát jelentette. A kompromisszum azt jelzi, hogy a liberálisok politikai követeléseiket elérték: összehívták a nemzetgyűlést a konzervatívok és a liberálisok egyenlő számú képviselővel, Páez átadta a hatalmat a nemzetgyűlés választotta Ideiglenes Kormánynak, amelynek mandátuma az új alkotmány kidolgozásáig tartott. A megegyezés érdekében a liberálisok lemondtak egyik fő követelésükről, az általános választásokról, a törvényhozási választás közvetlenségéről és titkosságáról. A szövetségi háborút lezáró coche-i egyezmény tehát az uralkodó elit különböző rétegeinek egymás közötti politikai kiegyezése volt, amely a politikai hatalom megszerzését jelentette a liberálisoknak, a politikai hatalom megosztását a konzervatívoknak. A szövetségi háború pozitív következményének tekinthető a gyarmati rendszerből eredő születési előjogok teljes felszámolása. Mindezek ellenére a venezuelai kapitalista fejlődés sajátos „feudális” jegyek továbbélése mellett bontakozott ki, amelynek egyik fő bizonyítéka, hogy a latifundiumok rendszere fennmaradt, sőt megerősödött.

Az 1864-es alkotmány a liberálisok törekvéseit foglalta törvénybe; föderáció – mint a tartományok szövetsége – jött létre. A tagállamok kölcsönösen elismerték egymás autonómiáját, ami a fejlettség adott fokán nem jelenthetett mást, mint a tartományi caudillók korszerűtlen önkényuralmát. A szövetségi háború egyenlőség jelszavát a polgári szabadságjogok adományozásával igyekeztek megvalósítani. Választójogot kapott minden 18. életévét betöltött állampolgár, eltörölték a halálbüntetést, és elismerést nyert a vallás- és lelkiismereti szabadság.¹⁶

Az ország békésebb korszakát hozta magával az 1870–1880-as években Guzmán Blanco, a Liberális Párt megalapítója fiának elnöksége. Elnöksége idején Wittman Tibor értékelése szerint egy sajátos „liberális caudillismo” alakult ki.¹⁷ A liberális caudillismo liberális jellegét az ország gazdasági és kulturális fejlődését elősegítő reformintézkedések jelentették. A külkereskedelem további fejlesztése érdekében a vámokat mérsékeltek, engedményeket adtak külföldi vasútépítő társaságoknak, ásványkincsek feltárására ösztönözték a külföldi vállalkozókat. Ekkor indult meg az angol és az amerikai tőkebehatalás a venezuelai gazdasági életbe, amely a petróleumkitermelés megindulásával csak fokozódott, és a külföldi tőkétől való függés kialakulásához, majd az annak való alávetettségéhez vezetett. Jelentős volt a külföldiek betelepítése is. 1874–1888 között éves átlagban 392 066 fő érkezett az Egyesült Államokból, 69 047 fő Argentínából, 66 250 fő Kanadából, 55 335 fő Brazíliából.¹⁸ Az európai bevándorlás javoltjesebb ösztönzése – mint a továbbiakban látni fogjuk – éppen a pozitivisták javaslatára indult meg. Guzmán Blanco, hogy az államkasszáit kiegészítse, rátette a kezét az egyházi javak egy részére, például a kolostori javakra. Az elnök és az egyház között a viszony egyre jobban elmérgesedett.

„Guzmán Blanco uralmának voltak pozitív vonásai, de végső soron rendszere kevés tartós hasznot hozott a nemzetnek” – írja Lieuwen.¹⁹ Egy másik történétíró Guzmán Blanco személyiségének ellentmondásait hangsúlyozza: „Guzmán Blancóban a lelke mélyén a Szövetség tábornoka és a caracasi egyetemi polgár; a despota és a demokratikus és liberális eszméktől vezérelt vezető harcolt egymással. Innen származnak az ellentmondások demokratikus és diktatórikus jellegű tettei között. Ebben a belső harcban a tábornok legyőzi a központi egyetemen végzett, tanult polgárt...”²⁰ Vitathatatlan azonban, hogy komoly kulturális fejlődés bontakozott ki az 1870-es években, amelynek jelei iskolák alapításában és állami támogatásukban nyilvánultak meg. Guzmán Blanco elrendelte, hogy ott, ahol tíz gyerek tanulni akar, kötelező tanítót és iskolát biztosítani. A caracasi központi egyetem fejlesztése, tudományos társaságok létrejötte is a tudományos élet magasabb szintre való emelkedését eredményezte. A caracasi egyetemi katedrán tanították a pozitivista filozófia alapkoncepcióit Auguste Comte és Spencer filozófiai művei ismeretében. Ennek eredményeképpen ekkor alakult ki a pozitivista eszméken felnevelkedett értelmiségi réteg, amely politikai ideálját a comte-i „rend” és „haladás” elméletében véli megtalálni. A pozitivista eszmék megvalósulását pedig részben Guzmán Blanco államában látták.

A pozitívizmus fellépése Venezuelában: az első pozitivista nemzedék

Ramón Velázquez²¹ a venezuelai pozitivisták három nemzedékét különbözteti meg. Az első generáció legismertebb tagjai Adolfo Ernst (1832–1899), Rafaelo Villavicencio (1837–1920). A második generáció kiemelkedő személyiségei José Gil Fortoul (1862–1942), Luis Razetti (1862–1932), Lisandro Alvarado (1858–1929), César Zumeda (1860–1955). A harmadik generációhoz tartozott Laureano Vallenilla Lanz (1870–

1936), Pedro Manuel Arcaya (1874–1958), Julio César Salas (1870–1930). A pozitivisták főként az *El Federalista*, a *La Opinión Nacional*, az *El Demócrata* és az *El Partido Democrático* című lapok hasábjain fejtették ki nézeteiket.

A pozitívizmust eleinte nehezen fogadta el a venezuelai közgondolkodás egy része, hiszen az új eszme a tudományosságra helyezte a hangsúlyt, szemben az addig népszerű romantizmussal. A pozitívizmus azzal az igénnyel lépett fel, hogy felhagy a romantikus történet szemlélettel, a történetírásba is bevezeti a természettudományok követelményeit, az objektivitást. Céljának azt tekintette, hogy a tapasztalatai dolgokból, a realitásokból kiindulva, valós tükröt tart a társadalom elé, felhasználva a pozitívizmus tudományosságát. A helyi pozitivisták a comte-i új tudomány, a szociológia alapjain kívánták elemezni a venezuelai valóságot. Uslar Pietri szerint a pozitivisták egyik legnagyobb érdeme, hogy felkeltették az érdeklődést a történelem, a tudomány iránt, ezért „a pozitívizmus a venezuelai gondolkodás egyik legfontosabb és legtermékenyebb korszakát jelenti”.²² Luis Salamanca szerint „a jelentős ideológusok feladata az, hogy a venezuelai politikáról, gazdaságról és társadalomról állítsanak fel diagnózist és határozzák meg a lehetséges haladás irányát”,²³ valamint állapítsák meg tudományos eszközökkel, hogy a történelmi fejlődés melyik stádiumában található Venezuela. Ezenkívül fogalmazzák meg a lehetséges tudományos választ.

Kimondva, kimondatlanul a pozitívizmusnak volt egy fontos lélektani szerepe is. Vissza kellett adni a venezuelaiaknak az optimizmust, amit a függetlenség kivívása után elvesztettek. Ki kellett mondani, hogy – miként írták – ennyi szép eszme kudarca, polgárháborúk, a pusztulás után sem vagyunk elveszve. A történelem néha gúnyt űzött belőlünk, de le tudjuk győzni hiányosságainkat, hibáinkat jóvá tudjuk tenni. Ha megteremtjük a rendet, biztosíthatjuk a haladást, hiszen Venezuelában a föld gazdag, tele van ásványkincsel. Ha úrrá tud lenni az ország a politikai káoszon, biztosítható lesz a technikai fejlődés, Európa utolérése is, és bekövetkezik a – pozitívista értelemben vett – ipari korszak. A technikai fejlődés pedig pozitívan hat vissza a társadalomra. Előkészíti a szabadság társadalmát, amely a pozitívizmus végső célja. De addig az első feladat megteremteni a rendet, ha kell, diktatúra árán is. A pozitivisták tehát optimistán tekintettek a jövőbe. Úgy fogalmazhatnánk, hogy a pozitívista a múlt pesszimistája, a jelen realistája és a jövő optimistája. Arturo Sosa szerint egy gondolati reneszánsz jött el a pozitívizmussal Venezuelába.²⁴ Tulajdonképpen egy második függetlenségi „háborút” hirdettek meg a pozitivisták. Az elsőt karddal kellett megvívni a függetlenségért Spanyolország ellen, a második függetlenségi harc ideje most jött el; ez a kulturális, az ideológiai szabadság időszaka, amikor az új nemzet kijelöli saját követendő útját.

Sosa szerint a pozitívista paradigma hat alapelemre épült Venezuelában: 1. A determinista etapizmus, azaz Comte három stádium törvényének alkalmazása a venezuelai történelemre. Spencer nyomán a venezuelai pozitivisták döntő többsége is élő szervezetnek (*organismo vivo*) tekintette a társadalmat, amely fejlődik. Fejlődése során három szakaszon megy át. A pozitivisták feladata, hogy segítsék az átmenetet a pozitív korba. 2. Az evolúciót hirdették a forradalommal szemben. Comte-tal együtt vallották, hogy a forradalom a társadalom betegsége, amelyből csak káosz keletkezhet. A káosz megfékezésére, a forradalom elkerülésére elfogadhatónak tartották még a diktatúrát (egy demokratikus cézárt) is, ha az biztosítja a rendet. 3. Vérátömlesztés (*transfusión de sangre*). Erőteljesen szorgalmazták az európai bevándorlást. Két okot is megneveztek: az európai bevándorló „felfrissíti” a vért, azaz hozzásegít a meszticek számának növeléséhez, illetve magával hozza az európai kultúrát és technikai civilizá-

ciót. Végso soron a gyéren lakott Venezuelában az egyik legfontosabb civilizációs tényezőnek tekintették a bevándorlást. 4. Agymosás (lavabo de cerebro). Ez alatt az oktatás korszerűsítését, kiterjesztését és tudományos alapra helyezését értették a pozitivisták. A pozitivisták végso sikerük zálogának tekintették az oktatást. Kiművelt emberfőkre volt szükség a tudományalapú társadalom megvalósításához, a vallás elleni fellépéshez, és a jelenben főként ahhoz, hogy önkéntes belátás alapján elfogadják a szabadság ideiglenes korlátozását a jövőbeli teljes szabadság reményében. 5. A szabadság. A pozitivisták végso céljuknak a szabadság társadalmának megvalósítását tekintették. 6. Reális liberálisok. A fentiekből következik, hogy a pozitivisták liberálisoknak tekintették magukat, de reális liberálisoknak. Azzal az igénnyel léptek fel, hogy kibékítik a liberálisokat és a konzervatívokat. Olyan liberálisoknak tekintették magukat, akik a realitás talaján képesek megvalósítani a konzervatívok főbb követeléseit is a rend és haladás zászlaja alatt.²⁵

A pozitivisták egyik fő feladatuknak azt tekintették, hogy revízió alá vegyék az ország történelmét. A revízióknak azonban szigorúan tudományosnak kellett lenni, még akkor is, ha következtetései sokaknak sérelmesek. A történelem felülvizsgálatának tudományosságát Lanz szerint csak „a termékeny pozitív módszerek” biztosíthatják,²⁶ és „minden állítás, ami nem pozitív tényeken alapszik, célszerűtlen és téves”.²⁷

A tudományos élet területén az első nemzedék két jeles képviselője, Rafael Villavicencio és Adolfo Ernst, valamint tanítványaik az új pozitivistá tudomány, a szociológia alkalmazásával a társadalom tanulmányozásához kezdtek, amely annak történetének és a fennálló társadalom törvényeinek feltárásában nyilvánult meg. A pozitívizmus vezető szellemi irányzatként érvényesült Venezuelában az 1930-as évekig a filozófiában, valamint a társadalom történetével foglalkozó tudományos irodalomban. Hatása a szépirodalomban is nyomon követhető. Salamanca szerint a venezuelai történelemfelfogást, a politikai életet, a közgondolkodást hatvan éven keresztül a pozitivistá paradigma határozta meg.²⁸ A pozitivistá eszmék elterjedésében kiemelkedően fontos szerep jutott Rafael Villavicenciónak, aki a caracasi egyetem tanáraként még a tanév ünnepélyes alkalmait is felhasználta Auguste Comte nézetei megismertetésére.

A pozitivistá filozófiai koncepció alapjául a comte-i Cours de la philosophie positive-ot ismerte el, főleg a módszert, és nem a dogmát részesítve előnyben. Elfogadta, hogy a pozitív filozófia a teológiai és a metafizikai szakaszokról eljutott a pozitív fokra, így mentes mindenféle metafizikától, minden a priori spekulációtól. Helyesli Stuart Mill javaslatát is a fejlődési fokozatok neveinek módosítására. Ennek megfelelően a teológiai szint elnevezése helyett az ember és a természeti jelenségek közötti megismerési folyamatra a személyes szintet javasolja, a másodikon, a metafizikus szinten az ontologikus a megfelelőbb elnevezés, míg a harmadik, a comte-i definíció szerint pozitív szintre a tudományos jelzöt javasolja.²⁹ A comte-i tudományosztályozást elfogadta. A tudományok comte-i hierarchiáját betartva meghatározta az alaptudományok kutatási körét és alkalmazott módszereit.

Nagy reményeket fűzött az új tudományhoz, a szociológiához, amely társadalmi fizikaként („physique sociale”) az ember és a társadalom kapcsolatát tanulmányozta. Szerinte a szociológia a társadalom törvényeinek feltárásával bebizonyította, hogy minden történelmi korszak az előző eredményeként jött létre. Az emberiség története során fokozatos fejlődést ért el az őskori fejlődéstől a nomád életforma kialakulásáig, a rabszolgatartástól a feudalizmusig, amíg végül el nem jutott a szabad konkurenciarcon alapuló ipari társadalomig.³⁰ A Társadalomtudományi Intézet felavatá-

sakor elhangzott előadásában az ember és a társadalom kapcsolatát Comte Philosophie positive koncepciója alapján ismerteti. Az ember természetétől fogva társadalmi lény. Családi, törzsi, nemzeti kapcsolatban él, és mindezek a kapcsolatok összességükben az emberiséget alkotják. „A történelem az emberiség múltját világítja meg, de erős fényt vet a távolabbi jövő felé is.”³¹ A történelem fogalmának meghatározásakor is a comte-i nézetekből indul ki. A társadalom történetét az emberi szellem története uralja – írja mestere, Auguste Comte. Rafael Villavicencio szerint a történelem az emberi szellemnek a civilizáció irányába történő tökéletesedése.

A Társadalomtudományi Intézet feladatát a szociológia és más tudományok kapcsolatának feltárásában és módszereik összehasonlításában látja. Ezenkívül felhívja a figyelmet a szociológia és a politika kapcsolatára, hangsúlyozva azt a lehetőséget, hogy a politika a kormányzás során alkalmazhatja a szociológia által feltárt társadalmi ismerteket. 1886. december 8-i előadásában a pozitivista „rend és haladás” összefüggését mint a társadalmi fejlődés törvényét ismerteti, a venezuelai politikai valóságra aktualizálva.³² A pozitivisták koncepció ismertetése során az akkori politikai viszonyok példáján igyekszik illusztrálni a pozitivisták társadalmi fejlődélmélet életképességét. A pozitivisták „rend” három forrásból származik. Társadalmi bázisát jelenti a tulajdon, a biztonság és az egyenlőség. Ez a három tényező feltétlenül szükséges összetevője a civilizációnak. A szabadság biztonságot, békét eredményez a társadalomban, a tulajdon vagyont teremt, az egyenlőség biztosítja, hogy mindenki egyformán saját érdemei szerint érvényesüljön a társadalomban. A „rend” és a szociológiai kutatás kapcsolatát alapvetően szükségesnek tartja, mivel a szociológia a társadalmi törvények feltárásával foglalkozik. A feltárt társadalmi törvények pedig a „rend” megerősítését szolgálják. A szociológia fontosságát – orvos lévén – szakmai jellegű hasonlaltal még személyesen is hangsúlyozza: a szociológia olyan fontos a politika számára, mint a biológia az orvostudomány számára.

A pozitivisták „rend” és „haladás” összefüggését helyeselve eljut a haladás konkrét összetevőinek meghatározásához. Alapvető feltételnek tartja az ipar, a tudományok és a művészetek fejlődésének harmóniáját. (Ez a három tényező Comte-nál a civilizáció alkotóelemeit jelenti.) A szabad konkurencia alapján végbemenő ipari fejlődés eredményezi a társadalmi viszonyok tökéletesedését. A „rend” és „haladás” pozitivisták fejlődéstörvényét a venezuelai valóságra is alkalmazhatónak tartja. Szerinte a „rend” és „haladás” együttes kapcsolatát a század végi sajátos venezuelai kapitalista viszonyok további erősödésében lehet meghatározni. A fokozatos, békés jellegű „szellemi forradalom” pozitivisták eszményét a venezuelai viszonyok között is alkalmazhatónak, megvalósíthatónak tartja. Ebből a pozitivisták alapállásból ítéli meg például a szocializmust is. Véleménye szerint a szocializmus illuzorikus, mivel a „rend” célkitűzéseivel ellentétes tendenciákat szabadítana fel, és anarchiát eredményezne. A szocializmus anarchiát szító veszélyével szemben a pozitivisták filozófia „társadalom-megtartó” szerepét állítja szembe, amely a világról általános áttekintést ad, bemutatva a minden jelenséget átfogó természeti törvényeket, olyan rendet biztosít, amely „a tudományos feltárás pontosságát feltételezi”.³³

Villavicencio szerint a szocializmus nem járható út, mert – bár mint érzés a teória síkján (társadalmi igazságosság) csodálatos – nem megvalósítható a gyakorlatban, mivel káoszhoz vezet. Az új rendnek csak a pozitív filozófia lehet az alapja, mert nem akar mindent eltörölni a múltból, a tudományra épít, tagadja a forradalmat, így nem vezet anarchiához.³⁴

A venezuelai viszonyok figyelembevételével a „rend” megteremtéséhez az alapvető feltételt abban látja, ha az intelligencia – akár konzervatív, akár liberális politikai beállítottságú – részt vesz az anyagi fejlődés megteremtésében. A tradicionális liberális és konzervatív ellentét áthidalásával Rafael Villavicencio a társadalmi kompromisszum szükségességét hangsúlyozza. A kompromisszum a szövetségi háború (1859–1863) befejeződésével történelmi valósággá vált. Az 1864-es alkotmány szentesítette a szövetségi háború végén létrejött történelmi jelentőségű kompromisszumot, amelynek alapvető sajátossága volt, hogy a polgári szabadságjogok engedélyezése mellett a sajátos venezuelai kapitalista viszonyok további fejlődését és megerősítését biztosította.

Villavicencio szerint a pozitivistá ideológia által a haladás előfeltételének tekintett „rendet” a liberálisok és a konzervatívok közötti tartós kompromisszum biztosíthatja Venezuelában. Villavicencio egyenesen azt állítja, hogy egyik párt hiányában sem valósulhat meg a rend és a haladás: „A két erő, amely a társadalmi fejlődést szüli: a konzervatív tendencia és a liberális impulzus. E kettőtől függ a rend és a haladás. A haladást megakadályozni éppen olyan gyászos és anarchikus dolog, mint a rendet megzavarni... Az a vágy, hogy az egyik a másik fölé kerekedjen... szülte magukat a pártokat, amelyek a közügyek vezetésének jogáért harcolnak: a rend pártját, azaz a konzervatív pártot és a haladás pártját, azaz a liberális pártot. Az egyik (teljes) kiesése is megszakíthatja a társadalom normális fejlődését. Az első – amely a társadalmi rend felett öröklik – rögtön, bármilyen újításra riadót fúj és visszautasítja mint veszélyes dolgot, sőt egy még nem megértett változástól (haladástól) félve azért harcol, hogy a társadalom visszavezesse a régi generációk jól bevált szokásaihoz, eszméihez.”³⁵

Ugyanitt Villavicencio arra a Saint Simon-i tételre figyelmeztet, hogy a társadalom intézményei, ideái csak akkor hasznosak, ha megfelelő időben jelentkeznek: „A liberálisok azon igyekeznek, hogy liberális és abszolút demokratikus ideáljaitak mielőbb megvalósítsák, és gyakran elfeledkeznek arról, hogy a férfikort nem lehet a gyermekorból elérni anélkül, hogy a kamaszkort kihagynánk. (...) Ilyen hibák – amelyek a társadalom fejlődésének nem teljes ismeretéből adódnak – a még éretlen koncepciók eredményeként jönnek létre. (...) Nagy hiba azt hinni, hogy a társadalmi rend fenntartható elavult, hitevesztett eszmék és gyakorlatok restaurálásával. A másik hibás elképzelés: azt hinni, hogy a társadalom állandó, a múltat romboló harcok közepette is létezik. (...) A társadalomban és a természetben is az emberi beavatkozás csak akkor eredményes és hasznos, ha figyelembe veszi a törvényeket. Csak akkor lehet stabil a kormány, ha kielégíti a rend és a haladás követelményeit. Ahhoz, hogy a két párt megértse egymást, a közjó érdekében az egyiknek fel kell adni azt, hogy retrográd, a másikat azt, hogy forradalmi. Hiszen nem lehetséges a rend megőrzése olyan változások nélkül, amelyet a körülmények megkívánnak, és nem lehetséges a haladás, ha minden lépésnél forradalmakkal törnek meg a rendet. Rend és haladás, a konzervativizmus és a liberalizmus ellentétesek, de nem ellentmondásos fogalmak, a társadalom számára mindkettő szükséges: a társadalmi fejlődés elsődleges okai.”³⁶ Villavicencio számára annyi forradalom és a szövetségi háború káosza után a rend és a haladás társadalmi érkezett el Guzmán Blancóval, akinek centralisztikus törekvéseit a korábbi időkből fakadó „logikus következménynek” tartja.

Rafael Villavicencio iskolateremtő tudományos munkásságára tanítványa – a második pozitivistá nemzedék neves történész képviselője, Lisandro Alvarado – tisztelettel emlékezik vissza. Az új generáció úgy érezte, hogy Villavicencio a pozitivistá nézetek ismertetése során Auguste Comte pozitivistá filozófiájának azt a részét hang-

súlyozta, amelyet Émile Littré, a francia pozitívista iskola egyik vezetője is vallott.³⁷ Ez a koncepció tartalmazta a pozitívista fejlődési törvényt és a tudományok rendszerében a szociológia jelentőségének felismerését. Rafael Villavicencio a pozitívizmust tudományos módszerként ismertette meg hallgatóival, akik az új kutatási módszert a természet és a társadalom tanulmányozása során alkalmazták. (Az egykori tanítvány a munkatárs, Adolfo Ernst véleményét is ismerteti elfogulatlansága bizonyítására. Ernst önmagához és kortársaihoz viszonyítva is a legkimagaslóbb tudósnek tartotta Villavicenciót, aki kimeríthetetlen mennyiségű dátumot, adatot volt képes fejben tartani, osztályozni és csoportosítani).

Adolfo Ernst, a másik nagy pozitívista tanár munkássága is nagy társadalmi visszhangra talált az egyetem falain kívül. A Lipcsei Egyetem egykori filozófiai doktora és a művészettörténet mestere 1863-tól tanított a Caracasi Központi Egyetemen. 1892 és 1915 között jelent meg az „El Cojo Ilustrado” című folyóirat, amely szerepet játszott a pozitívista nézetek venezuelai elterjesztésében.³⁸ Adolfo Ernst alapvetően meghatározta a folyóirat tevékenységét. Céljául tűzte ki, hogy a venezuelai valóság tényszerű feltárása során a pozitívista módszert alkalmazza. Adolfo Ernst számára a természettudományok és a filozófia elválaszthatatlanok voltak a tudományos szintézis megalkotása során. Módszere leglényegesebb sajátossága abban összegezhető, hogy hitt a pozitívista módszer „végtelen lehetőségeiben”. Nem ismert el más valóságot, mint az érzékelhető és az értelem segítségével feltárható tényeket. A pozitívista módszernek megfelelően nem kutatta a végső okokat.

Az „El Cojo Ilustrado” munkatársai között Adolfo Ernst tanártársai és egyetemi tanítványai is megtalálhatók. Korn csoportosítását elfogadva a folyóirat első nemzedékét Aristides Rojas, Luis Razetti, Francisco de Paula Acosta, Rafael Villavicencio alkották. A második nemzedéket Ernst és Villavicencio tanítványai képezték: José Gil Fortoul, Lisandro Alvarado, Luis Lopez Mendez, Elias Toro, César Zumeta, Cristobal Rojas. A harmadik nemzedék képviselőjeként kerül említésre Jesús Semprun és 1905-től a szerkesztőséghez csatlakozó Julio Planchas. (A század elejétől kedve azonban az „El Cojo Ilustrado” a pozitívista nézetek helyett egyre inkább a modernista koncepciók szószólójává vált.) A továbbiakban az „El Cojo Ilustrado” második pozitívista nemzedékének történészei közül José Gil Fortoul munkáit igyekszünk bemutatni.

Gil Fortoul munkássága

Gil Fortoul Venezuela 19. századi történetét áttekintve megállapítja, hogy az 1830-as alkotmány a harmadik Francia Köztársaság alkotmányával mutat hasonlóságot. A szövetségi háborút (1859–1863) lezáró 1864-es alkotmány – amely szerint minden tagállam önálló közigazgatással, igazságszolgáltatással, autonómiával rendelkezik – az Észak-Amerikai Egyesült Államok és Svájc államszövetségi jellegű alaptörvényeivel rokon. A rabszolgaságot eltörlő 1854-es törvény eredményeként a felszabadított rabszolgák szavazati jogot kaptak. Szerinte csak ez a jog birtoklása különböztette meg új életformájukat a régitől, mivel a felszabadítás után is ugyanannak a földbirtokosnak a földjén dolgoztak, jogilag szabadon, de gazdasági kényszerben. A venezuelai lakosság összetételének tárgyalása során megjegyzi, hogy a lakosság többségét az indiánok és európaiak keveredése folytán létrejött meszticek alkotják. A meszticeket az indiánoknál magasabb, a fehéreknél alacsonyabb szintűeknek ismeri el. Venezuelában a meszticek a társadalom vezető osztályát alkotják. Herbert Spencer eszmei hatása nyomon

követhető a fajok közötti értékrend felállításának során. Ugyanilyen eszmei befolyás tapasztalható a mexikói pozitivisták képviselőjénél, Justo Sierránál.³⁹

Venezuela történetében jelentős korszaknak tartja Guzmán Blanco 1870–1877-es elnöki periódusát, „liberális diktatúrának” aposztrofálva ezt a korszakot. Véleménye szerint a liberális diktatúra liberalizmusát olyan fontos reformok alkotják, mint a kötelező és ingyenes oktatás bevezetése, a kolostorok, szerzetes rendek felszámolása, a polgári házasság intézményének megteremtése és új törvénykönyvek megalkotása, amelyek felpozícionálták a hiteléletet, a bel- és külkereskedelmi kapcsolatok fejlődését. Szerinte a liberális diktatúra szilárd társadalmi alapját a társadalmi konfliktusok teljes hiánya biztosította. Véleményét az ország alacsony népsűrűségének tényével indokolja. Szerinte az alacsony népsűrűség miatt a munkások és tulajdonosok között nincs ellentét, mert megfelelő fizetésben részesülnek.

Guzmán Blanco liberális diktatúrájának konfliktusmentes társadalmi tablóképe Gil Fortoul pozitívista társadalomszemléletéből ered. Ezt a meggyőződést még árnyaltabbá teszi a Herbert Spencer-i társadalmi evolucionista koncepció, amelynek értelmében a társadalmon belül is – az élővilághoz hasonlóan – az egyedüli lényeges harc a létért folytatott küzdelem. A küzdelemből természetesen az életképesek kerülnek ki győztesen, akik alárendelik maguknak a küzdelemben legyőzötteket. Venezuela történetét áttekintve Fortoul úgy vélte: „A gyakori polgárháborúk és a viszonylagos társadalmi elmaradás ellenére a politikai haladás az intézmények nagy részében folyamatos és gyors; mindez úgy jött létre, hogy a fennálló pártok, vagyis a konzervatív és liberális pártok koncepciói közötti ellentétek nem voltak antagonisztikusak, mivel határozataikat, szervezeteiket kölcsönösen tiszteletben tartották és elfogadták. Így az egymással való szembenállás nem a politika, hanem az erkölcs területén folyt.”⁴⁰ Ezt a feltevést Venezuelában az 1930-as évek óta hagyományos liberális és konzervatív pártok együttes létezésének tényével igyekszik alátámasztani – éppúgy, mint Rafael Villavicencio. Szerinte a földbirtokosok és a nép közötti „osztálykülönbségekből fakadó ellentétek Venezuelában nem jöttek létre”. Ezt a tételét a venezuelai földbirtokos réteg történeti kialakulásával magyarázza. A függetlenségi háború után a rojalista földbirtokos réteg létszáma lecsökkent. Simon Bolívar 1817. október 10-i törvénye a függetlenségi harcban kitűnt katonáknak földet juttatott. Az új független államhoz hű, hazafias földbirtokos réteg alakult ki.

Az újonnan kialakult katonai eredetű földbirtokos réteg a venezuelai köznépből származott. Számuk jelentős, és katonai rangjuk is tekintélyparancsoló volt a függetlenségi háború befejezésekor. Az 1870-es évektől kezdődően azonban Guzmán Blanco elnöksége alatt békés korszak kezdődött. A katonai dicsőség a múlté lett, a katonai rangok elvesztették minden presztízsüket. (Az 1891-es katonai összeírás adatai szerint 2950 volt a tábornokok és 3366 volt az ezredek száma.) A tömegesen és viszonylag újonnan megszerzett magas katonai rangok tulajdonosai nem rendelkeztek azzal a konzervatív politikai tradícióval, mint a születési arisztokrácia más országokban. Ez a tény Gil Fortoul szerint elegendő alappal szolgál annak a sajátosságának a megértéséhez, hogy a konzervatív párt nem számíthatott az arisztokrácia és a katonai vezetőrétegek egyértelmű politikai támogatására. Ezenkívül fontos tényezőnek tekinti, hogy a venezuelai kongresszus rövid ideig, három hónapig ülésezett. Az év fennmaradó időszakában csak a sajtó segítségével terjeszthettek politikai nézeteket, adhattak hangot politikai elképzeléseiknek a fennálló politikai csoportosulások, ezért nem is alakultak ki igazi, politikailag ellentétes koncepciót meghirdető pártok.

Gil Fortoul államelméletét – saját megjegyzése szerint – a politikáról és a kormányzásról alkotott pozitivista nézetek alkalmazásával építette fel. Szerinte minden kormányzási formát három típusra lehet visszavezetni: a despotikusra, a közvetlen demokratikusra és a demokratikusra. A despotikus formában a nemzeten kívül gyakorolják a főhatalmat, ennek gyökeres ellentétében, a közvetlen demokratikusban a főhatalmat a nemzet közvetlenül gyakorolja. Szerinte sem az első, sem a második forma nem időtálló. A közvetlen demokratikus forma az athéni demokrácia fénykorában jött csak létre, Periklész idején. A közvetlen demokrácia érvényesülését három tényező akadályozza: a népsűrűség növekedése, a munkamegosztás kialakulása és a feladatok specializálódása. A demokratikus kormányzási forma a történelem során a legszelebb elterjedtségnek örvendett. A politikai hatalmat a közképviselési formákon keresztül a nemzet befolyásolhatja. A befolyásolás módja szerint három alternatívát sorol fel: az alkotmányos monarchiát, a parlamentáris köztársaságot és a képviselési köztársaságot. Szerinte a pozitivista eszménynek az utóbbi felel meg, mivel a társadalom magasabb szintre való fejlődését az állampolgárok jogainak növekedése jelzi. A képviselési köztársaságban a szavazati jog kiszélesítése demokratizálódási folyamatot jelent. (A venezuelai demokratizálódási folyamatban fontos állomásnak tartotta a rabszolgafelszabadítást, mivel a felszabadított rabszolgák szavazati jogot kaptak.)

Nagy jelentőséget tulajdonít az európai bevándorlásnak a népsűrűség emelkedése és az indián lakosság asszimilálódása szempontjából. A bevándorlással együtt azonban eljutnának Európából Latin-Amerikába az európai ideológiai problémák. Ezek közül a legveszélyesebbnek a szocialista tanok Venezuelába történő behatolását tartotta. Bár szerinte a szocialista eszmék gyökértelenek Latin-Amerikában, arra figyelmeztet, hogy a jelenlegi európai viszonyok alapos tanulmányozásával kellőképpen fel kellene készülni a „veszélyes” szocialista eszmék illő fogadására.⁴¹

A történelmi tények sorravételével Gil Fortoul elérkezik a „hogyan tovább” kérdéséhez. Mindenekelőtt leszögezi, hogy Venezuela haladása „a három legfontosabb síkon: az anyagi, a társadalmi és az intellektuális területen nagyon lassú volt.”⁴² Mit tegyünk? Miként gyorsíthatjuk fel a fejlődést (haladást)? – teszi fel a kérdést. Ha a feladatokat a gyorológia törvényei szerint veszik számba – írja –, mindenekelőtt a tényeket kell felsorakoztatni; leltározni azt, amivel az ország az adott helyzetben rendelkezik. „Nagy terület, tele csaknem kiaknázatlan természeti kincsekkel és benépesítve alig hárommillió lélekkel, akik a haladást óhajtják, akik imádják a szabadságot, és akik szeretik a forradalmakat.”⁴³

„Mi hiányzik?” – ez a következő kérdés. Fel kell virágoztatni a mezőgazdaságot, új bányákat kell nyitni, ipart kell fejleszteni – egyszerűen „felgyorsítani a haladást”. (Itt most nem térhetünk ki, de kidolgozásra érdemes témaként fel kell vetnünk, hogy érdemes megvizsgálni, hogy a pozitívizmus fejlődésorientáltsága mennyiben készítette elő a populizmus, majd a desarrollista elméletek fejlődési koncepcióit Latin-Amerikában. A tőkés fejlődés megkésetttségére a pozitivisták kerestek először átfogó választ a felvilágosodás és a liberális korszak nemzedékének bizonyos próbálkozásai után. Egyúttal keresték a kiutat, azaz a fejlődés – a haladás – felgyorsítását.) Az ipari fejlődés felgyorsítását Fortoul több szempontból is az elsők között szorgalmazta. Ez összefügg Fortoul pozitivista nézeteivel. „A nemzeti célokat ma ezek a szavak fejezik ki: tőke, bevándorlás és utak. Nekünk, a nemzet képviselőinek... az a feladatunk, hogy megteremtjük ennek a jogi alapjait. (...) Ma a nyitott kapuk politikáját folytatjuk. Bár mindig szem előtt tartjuk a nemzeti függetlenség szempontjait, figyelembe vesszük azt

a tényt, hogy sürgetően szükségünk van a külföldi tőkére, hogy kiaknázza természeti kincseinket.”⁴⁴

Az ipar fejlesztését a társadalmi rend szükséglete alapján is magyarázza, az Amerikai Egyesült Államok esetét hozza fel például. „Sokszor hallani, hogy az amerikai [latin-amerikai – H. Sz. S. – H. Gy.] forradalmak elsődlegesen a faj miatt gyakoriak, és mint ellenpéldát említik, hogy az angoloknál nincsenek forradalmak (elfelejtve, hogy ott is különböző fajok keveréke él).” Kétségtelen – teszi hozzá –, hogy a faj nagy fontosságú tényező, mert „ha Dél-Amerikát az angolok fedezték volna fel, és ők gyarmatosították volna, másképp nézne ki. Kétségtelen az is, hogy a spanyol faj kevésbé alkalmas az ipari civilizációra. De ebben a viszonylatban a faji kérdés más tényezőnek adja át a helyét, különösen a szociológiai tényezőnek. Ha az Egyesült Államokban nincsenek forradalmak, az azért van, mert politikai életének kezdetétől ipari és kereskedelmi rendszer alakult ki, és valódi ügyekkel foglalkoznak... Nem csoda, hogy abban az országban, ahol az állampolgárok ipari ügyekkel vannak állandóan elfoglalva, senki sem gondol a politikai forradalom kalandjára. Ellenkezőleg történt Latin-Amerikában, ahol az »iparkodás« sohasem létezett.”⁴⁵

A továbbiakban kifejti, hogy Venezuelában minden forradalom a politikusok műve volt. A nemzet közömbös maradt velük szemben. Ez azért történt, mert nincs iparhoz kötött érdek, amely megakadályozná az intézmények cseréit, vagy azt, hogy más tartalommal töltsék meg azokat. Az ipari érdek ugyanis stabilitást kíván. A pozitívista harmadik fejlődési szakaszban ez a stabilitás állandósulni fog.

Mivel az ipari rendszer (társadalom) Venezuelában még nem jött létre, nem is fenyeget a szocializmus veszélye úgy, mint Európában, fűzi tovább gondolatait. Bár – mint már utaltunk rá – attól tart, hogy a bevándorlás behozza a szocialista eszméket Európából. Mivel ezekre a társadalom még nem érett meg, ismét „forradalomtól” lehet tartani. Ennek ellenére Gil Fortoul ezt tartja a kisebb veszélynek. A bevándorlás erőltetésétől Venezuela többet nyerhet, mint veszíthet. A bevándorlás, a lakosság növelése nélkül képtelenség kihasználni a természeti lehetőséget és idővel eljutni az ipari társadalomba – hiszen egyszerűen az a fő probléma, hogy nincs, aki „iparkodjon”, hiszen Venezuelában 1894-ben még csak 2 444 816-an életek 1 159 793 km²-nyi területen. Fortoul a pozitivisták nevében a lassú tőkés fejlődés felgyorsítására, az anyagi – főleg ipari – gyarapodásra tette a hangsúlyt. A mexikói pozitivistákhoz hasonlóan őt is kevésbé foglalkoztatja a gyors ipari, gazdasági haladásért fizetendő „társadalmi” ár.

Laureano Vallenilla Lanz és a „demokratikus cezarizmus”

Lanz viszont inkább a társadalmi kérdések felé fordult, amikor a 19. századi venezuelai politikatörténetben sajátosan kialakult két párt, a konzervatív és liberális párt létrejöttének történelmi körülményeit kutatja. A két szemben álló politikai csoportosulás történelmi gyökerei a felszabadító háború idejére nyúlnak vissza, amikor a hazafiak (patriotas) a spanyol uralom híveivel (godókkal vagy realistákkal) álltak szemben. A függetlenségi háború a hazafiak (patriotas, liberales) győzelmével, a függetlenség elnyerésével végződött. A godóknak, realistáknak be kellett látniuk, hogy a spanyol orientáció politikai zsákutca. A politikai kibontakozás lehetőségét Bolívar ellenfele, Páez támogatásában látták. A godos réteg társadalmi összetétele átalakuláson ment át. A gyarmati korszak születési arisztokráciája nagyrészt felszámolódtott a függetlenségi háború során, az arisztokrácia megmaradt igen szűk rétege pedig életmódját tekintve a gyarmati korszak középrétegeit jelentő burzsoázia életnívójára süllyedt le.

Az egyszemélyi hatalom kialakulását Laureano Vallenilla Lanz történelmi szükségszerűségnek tartja, mivel úgy gondolja, hogy amikor a parasztok fegyvert fogtak a kezükbe, nem volt más eszköz a rendteremtésre, csak a caudilló hatalma.⁴⁶ Ebből a történelmi alaphelyzetből alakult ki a godók kormányt támogató politikai állásfoglalása és a liberálisok ellenzéki politikai szembenállása. Páez caudillói tevékenységét a pozitivista koncepció alapján ítéli meg Lanz. Páez tömeges támogatását azzal magyarázza, hogy a venezuelai nép, mint fejlődő közösség, fejlődése során a mechanikus szolidaritás korszakából a magasabb fejlődési fokozatra, az organikus szintre fejlődött.⁴⁷ Ez az organikus szolidaritás a megszilárdult, a törvényes államok társadalmára jellemző, amelyben a közösség tagjai ösztönösen egy náluknál erősebb köré csoportosulnak, mert tőle remélnék védelmet („rendet”). Páez caudillói tevékenységét, mint a politikai stabilizáció megteremtését, szükségesnek ítéli. Páez caudillóként élvezhette a konzervatívok (godók) támogatását, míg a liberálisok Páez személyi uralma ellen léptek fel, alkotmányos szabadságjogokat követelve. Lanz véleménye szerint nem vették észre, hogy Páez egyszemélyi uralmának alkotmányos törvényekkel való alávétése Páezt valódi hatalmi erejétől fosztotta volna meg, tekintve, hogy ebben a zavaros korszakban egyetlen törvény volt érvényben: a caudillóé. Az egyszemélyi uralom szükségességének indoklására a mexikói Porfirio Díaz elnöksége alatt kialakult politikai helyzet példáját említi. A történelmi példa felidézésével igyekszik elfogadhatóvá tenni az egyszemélyi uralom venezuelai változatát, a „szükséges csendőr” („Gendarme Necesario”) történelmi szükségességének igazolását. („Azok a tömegek, amelyek Bovesszel királypártiak voltak, Páezzel a függetlenségi háborúban hazafiak voltak, Guzmán és Zamora idején 1846-ban liberálisok lettek, 1859-ben pedig a szövetség híveivé váltak Zamorával, Falcónnal és Botillóval.”)⁴⁸

A pozitivista hatás következtében a történelmi folyamatokat eszmei jellegűnek ítéli. A tömegeket az eszmék ismeretében egyszerűen mozgósíthatónak tartja, nem téve különbséget a népet alkotó sajátos érdekcsoportosulások között. Ugyanakkor, amint erre F. Brito Figueroa is rámutat, Lanz észrevette, hogy a néptömegek mozgásában az egyik fő közvetlen hajtóerő a föld utáni vágy.⁴⁹

Laureano Vallenilla Lanz fő műve, a Cesarismo Democrático 1919-ben, Juan Vicente Gómez diktátor elnöksége (1908–1935) alatt jelent meg. Gómez elnöksége ismét az erős kézzel fenntartott rend idejét jelentette. Gómez alatt a jelentős gazdasági növekedést az olajipar fellendülése tette lehetővé. Az olajkitermelés viszont a külföldi tőkéhez kötötte a gazdaság ütőerejét. Gómez felismerte, hogy hatalmát szélesebb bázisra kell építenie, mint azt a korábbi caudillók tették. Az izmosodó polgárságra, az olajkitermelésben és a külföldi kapcsolatok fejlesztésében érdekelt erőkre támaszkodott. De felismerte az ideológia, jelen esetben a pozitívizmus hasznosságát is. Az ismertebb pozitivista politikusok, történészek helyet kaptak a felsőbb állami hivatalokban; Gil Fortoul oktatásügyi, Manuel Arcaya belügyminiszter lett. Vallenilla Lanz a Nemzeti Levéltár igazgatójaként hatalmas empirikus anyagot gyűjtött össze könyveihez. Az említett pozitivisták „ideológiai alapon”, „tudományos érvekkel” magyarázták a diktatúra szükségességét.

Lanznak már korábban is az volt a meggyőződése, hogy „semmi sem olyan meghatározó a nép fejlődésében, életében, mint azoknak az embereknek a személyes tulajdonságai, ideái és érzései, akiknek a nép sorsának irányítása jutott osztályrészül.”⁵⁰ Lanz a Cesarismo Democráticoiban is – miután végigtekintett Venezuela 19. századi történetén – arra a meggyőződésre jutott, hogy a megfelelő vezetőn múlik a béke, a rend. De ki legyen a megfelelő vezető? Az, aki a népi caudillo, azaz élvezi a nép, a

demos bizalmát, azaz egy César Democratico. Democratico azért is, mert csak a diktatúra képes megfékezni az oligarchiát, és ily módon lehetővé tenni a demokrácia kibontakoztatását.⁵¹ „A vezetőket nem választják, azokat fölénk helyezik” – mondja Lanz. Ezzel azt kívánja hangsúlyozni, hogy a történelmi fejlődés termeli ki azokat a szituációkat, amelyekben a „demokratikus césárok” szerepe nélkülözhetetlen.

Említésre méltó és érdekes az ismert venezuelai kutató, Federico Brito Figueroa interpretációja a Cesarismo Democrático kapcsán. Lanz – mutat rá Brito – úgy vélte, hogy a „királypártiság” csak egyfajta keret volt a nép számára, mégpedig egy reális keret, amelyen belül saját érdekeiért (is) harcolhatott. Ennek a keretnek a határait az adott helyzetben a caudillók (az ún. „népi” caudillók) tették lehetővé és szabták meg. Az llanerók számára így vezetők (caudillok) a népi szándékok megvalósításának zálogai is voltak. Ily módon a „népi” caudillo egyfajta „demokratikus cesarizmust” valósít meg. Ez a „demokratikus cesarizmus” pedig felhasználható a nagybirtokos oligarchia elleni harcban. A függetlenségi háború Lanznál alapvetően polgárháború és társadalmi harc volt. Lanznál – mutat rá Brito – nem a fajok harcolnak egymással Venezuela történetében, hanem a társadalmi érdekcsoportok.

Lanz tehát a comte-i erényes diktatúrát alkalmazta a venezuelai viszonyokra a „demokratikus cesarizmusban”. A pozitívizmus nevében helyesli és támogatja a diktatúrát, mivel az megakadályozza a liberális-konzervatív ellentétek kiújulását és biztosítja a rendet a haladás érdekében. Egyúttal Lanz a függetlenségi háború eseményei és az azt követő politikai mozgások tanulmányozásából következtetett arra, hogy az adott helyzetben csak az „erényes diktatúra” a járható út, amely elvezet a pozitív korszakba. A „demokratikus cészár” Lanz szerint népi caudillo, hiszen a nép (ország) érdekében kormányoz. A venezuelai pozitivisták jelentős része – mexikói és brazil társaikhoz hasonlóan – eljutott a diktatúra indoklásához, sőt annak legfőbb ideológiai támasza lett.

Az 1930-as évek után a pozitívizmus ismét visszaszorult az egyetemekre, de az oktatásban még hosszú időn keresztül vezető ideológiai szerepet töltött be Venezuelában. Sőt, a későbbi idők politikai ideológiáiban (fasizmus, kommunizmus), éppúgy, mint több más latin-amerikai ország esetében, latin-amerikai sajátosságként kimutathatók bizonyos pozitivisták gyökerei.

Jegyzetek

A tanulmány az OTKA pénzügyi támogatásával készült.

¹ A brazil pozitivisták 1890. január 10-én nyújtották be alkotmánytervezetüket. Imereteink szerint ez a pozitívizmus történetében az egyetlen teljes, részleteiben kidolgozott alkotmánytervezet. Az alkotmánytervezet szerint a hatalom diktatórikus lenne, a parlament, mint intézmény, megszűnne, helyét egy tanácsadó testület venné át. Erős decentralizációt (autonóm tagállamokkal) és liberális szabadságjogokat fogalmaz meg az alkotmánytervezet. Az alkotmánytervezetet közli *Antonio Paim: O Apostolado Positivista e A República*. Universidade de Brasília, Brasília, 1981. 77–86.

² A mexikói pozitivisták támogatták Porfirio Díaz diktátor-elnök (1876–1911) uralmát, és a rendszer ideológiai támaszáivá váltak. Szerintük a diktatúra biztosította a rendet, amely a haladás záloga volt. A mexikói pozitivisták egyik vezéralakja, Justo Sierra szerint az evolucionista fejlődés megköveteli a nagy vezetőket, mint például Cromwell, Napóleon, Juárez és „természetesen” Díaz. „A szuperembereket a nemzet desiderátuma termeli ki” – írta Sierra. *Justo Sierra: La era actual*. In: México en el siglo XX. 1900–1913. Textos y Documentos. Tomo I. (Mario Contreras – Jesús Tamayo ed.) UNAM, México, 1975. 219.

³ A venezuelai pozitivisták közül Laureano Vallenilla Lanz így ír: „Támogatom Venezuela jelenlegi rendszerét [Juan Vicente Gómez diktátor-elnök, 1908–1935, uralmát – H. Sz. S. – H. Gy.], mert teljes mértékben meg vagyok győzve eredményei által. Ez az egyetlen, amely a mi normális fejlődésünknek megfelel, megte-

remtve és megőrizve a békét...” Al Director de „El Tiempo”, de Bogotá. In: Los Pensadores Positivistas y el Gomesismo. Congreso de la República, Caracas, 1983. 120.

⁴ Juan Bautista Alberdi: Ideas para presidir a la confección del curso de la filosofía contemporánea. In: Pensamiento Positivista Latinoamericano. Tomo I. Compilación, Prólogo y Cronología por Leopoldo Zea. Biblioteca Ayacucho, Caracas, 1980. 66.

⁵ Alberdi: i. m. 65.

⁶ Arturo Uslar Pietrit idézi: Ramón J. Velázquez: Presentación. In: La Doctrina Positivista. Tomo I. Publicaciones del Congreso de la República de Venezuela, Caracas, 1983. 13.

⁷ Rafael Villavicencio idézzük: „A pozitivizmus filozófiájának tanítványai közé sorolom magam, azaz a Franciaországban alapított iskolához, amelyet az ismert gondolkodó, Auguste Comte alapított, akinek a tanítását oly briliánsan terjesztették hívei, köztük is kiemelkedve a tudós Émil Littré.” Velázquez: i. m. 12.

⁸ La Doctrina Positivista. Tomo I., 14.

⁹ Wittman Tibor: Latin-Amerika története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1971. 328.

¹⁰ Tajána Shavoljova: La guerra federal. In: Venezuela desde Bolívar hasta nuestros días. Tomo I. Naúka, Moscú, 1983. 115.

¹¹ Shavoljova: i. m. 117.

¹² Federico Brito Figueroa: Ensayos de Historia Social de Venezuela. Caracas, 1960. 257.

¹³ Shavoljova: i. m. 119.

¹⁴ A prezidencializmusnak a latin-amerikai politikai gyakorlatban betöltött szerepét elemzi Domingo Lilón: Carisma, autoritarismo y presidencialismo en América Latina. In: Acta Scientiarum Socialium. Tomus II. 1998.

¹⁵ José Gil Fortoul: De „El Hombre y la Historia”. In: La Doctrina Positivista, Tomo I. 188.

¹⁶ Wittman: i. m. 330–331.

¹⁷ Wittman: i. m. 331.

¹⁸ Wittman: i. m. 331.

¹⁹ Edwin Lieuwen: Venezuela. Oxford University Press, 1961. 42.

²⁰ Arellano Morano: Mirador de la Historia política de Venezuela. Caracas, 1968. 73.

²¹ Velázquez: i. m. 13–16.

²² Velázquez: i. m. 16–17.

²³ Luis Salamanca: Introducción historica al pensamiento político del positivismo venezolano 1908–1935. In: Los Pensadores, Tomo 6. L.

²⁴ Arturo Sosa: El Pensamiento Político Positivista y el Gomesismo. In: Los Pensadores, Tomo 6. XVII.

²⁵ Sosa: i. m. XVIII–XXI.

²⁶ Laureano Vallenilla Lanz: Disgregación e Integración. In: Pensamiento Positivista, 367.

²⁷ Idézi: Sosa: i. m. XXVI.

²⁸ Salamanca: i. m. XLVII.

²⁹ Rafael Villavicencio: La evolución. In: La Doctrina Positivista, Tomo I., 122.

³⁰ Rafael Villavicencio: Discurso pronunciado ante la ilustre Universidad. In: La Doctrina Positivista, Tomo I. 53.

³¹ Villavicencio: El Instituto, 81.

³² Villavicencio: Discurso, 45–60.

³³ Rafael Villavicencio: Discurso de incorporación a la Academia Nacional de la Historia. In: La Doctrina Positivista, Tomo I. 88–89.

³⁴ Villavicencio: Discurso Pronunciado en el Acto de Repartición de premios de la Ilustre Universidad. In: La Doctrina Positivista, Tomo I, 72–73.

³⁵ Villavicencio: Discurso de incorporación, In: La Doctrina Positivista, Tomo I. 88–89.

³⁶ Villavicencio: i. m. 89.

³⁷ Auguste Comte halálával (1857) a pozitivista szellemi irányzat kettészakadt. Az Émile Littré vezetete iskola a pozitivizmusban csak módszert látott, és Comte tanításaiból csak a Cours de Philosophie Positive-ban leírtakat fogadta el. A másik iskola Pierre Laffitte vezetésével elfogadta az „Emberiség Vallását” – Comte egyházalapító törekvését. Ez utóbbinak Latin-Amerikában, Braziliában és Chilében voltak hívei.

³⁸ Az „El Cojo Ilustrado”-ban az egész nemzetet foglalkoztató kérdéseket is megfogalmaztak, mint például a technikai fejlődés, a modernizáció lehetőségei. Guillermo Korn: Del Positivismo al Modernismo en la Prensa Venezolano: El Cojo Ilustrado. Caracas, 1956. 11.

³⁹ Justo Sierra: La Influencia de la Raza en la Historia. Idézi: Leopoldo Zea: El positivismo en México. Fondo de Cultura Económica. México, 1968. 412.

⁴⁰ Gil Fortoul: La Teoría y la Práctica. In: La Doctrina Positivista, Tomo I. 252.

⁴¹ Gil Fortoul: Movimiento social en Venezuela. In: La Doctrina Positivista, Tomo I. 206.

⁴² Gil Fortoul: Cartas a Pascual. In: La Doctrina Positivista, Tomo I. 237.

⁴³ *Fortoul*: Cartas a Pascual. 239.

⁴⁴ *Gil Fortoul*: Intervención en el Senado sobre Reforma de Código de Minas. In: *Los Pensadores*, Tomo 6. 109–110., 113.

⁴⁵ *Gil Fortoul*: Movimiento Social, In: *La Doctrina Positivista*, 203–204.

⁴⁶ *Laureano Vallenilla Lanz*: Los Partidos Historicos. In: *La Doctrina Positivista*. Tomo I., 444.

⁴⁷ *Lanz*: i. m. 445.

⁴⁸ *Lanz*: i. m. 451.

⁴⁹ *Federico Brito Figueroa*: La Contribución de Laureano Vallenilla Lanz a la Comprensión Historica de Venezuela. In: *Laureano Vallenilla Lanz: Obras Completas*. Tomo I. Cesarismo Democrático. Universidad Santa Maria, Caracas, 1983. XIX.

⁵⁰ *Lanz*: La Paz Política y la Paz Social. In: *Los Pensadores*, Tomo 6., 385.

⁵¹ *Lanz*: *Obras Completas*, Tomo I. Cesarismo Democrático, 79.